

ŘÍZENÍ TISKU V LETECH 1939–1945: ANALÝZA PROTEKTORÁTNÍCH TISKOVÝCH PORAD¹

// Press Regulation between 1939 and 1945:
Analysis of Protectorate Press Meetings

Jakub Končelík

Univerzita Karlova, Praha

Jan Cebé

Univerzita Karlova, Praha

Barbara Köpplová

Univerzita Karlova, Praha

ABSTRACT

The article deals with press regulation in the Protectorate of Bohemia and Moravia from 1939 to 1945. It provides a brief introduction to the mechanisms used to influence the content and formal aspects of press communication so that they matched the interests and needs of the occupying power. The main part of the paper presents the results of a quantitative analysis of minutes from press meetings, regularly organized for journalists by the Press Department of the Council of Ministers. At these meetings members of the Press Department and the Cultural and Political Department of the Reich Protector evaluated media performance during the previous period and gave instructions to the representatives of the periodicals about the content and style of their writing. These meetings thus represented one of the most important instruments of control over Protectorate press. Our analysis presents their formal structure and demonstrates, using examples of specific speeches, that the efforts to influence media communication flows were not solely repressive but also clearly manipulative.

KEYWORDS

media – press regulation – press meetings – Protectorate of Bohemia and Moravia – 1939 to 1945 – quantitative content analysis – thematic agenda – Czech press – censorship – totalitarian media system

KLÍČOVÁ SLOVA

média – řízení tisku – tiskové porady – Protektorát Čechy a Morava – období 1939–1945 – kvantitativní obsahová analýza – tematická agenda – český tisk – cenzura – totalitní systém médií

1 Studie navazuje na dlouhodobou pozornost věnovanou protektorátním médiím *Centrem pro mediální studia CEMES UK FSV a Katedrou mediálních studií UK FSV*. Stať vznikla na základě dat zpracovaných v rámci semináře *Média a společnost*, vedeného Janem Cebem a Jakubem Končelíkem, a je součástí širšího výzkumného záměru Fakulty sociálních věd MSM0021620841 (dílní projekt *Postavení médií v české společnosti a EU*) a grantového projektu *Český tisk v době Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945* (GAČR 409/06/0303).

Na analýze spolupracovali: Adéla Kalousková, Hana Kovaříková, Jitka Kryšpínová, Vlastimil Nečas, Michaela Novotná, Tomáš Sacher, Veronika Štruncová, Václav Zeman

„[...] Dnes hlavním úkolem tisku jest sloužiti oddaně a obětavě jedinému svrchovanému zájmu, tj. zájmu českého národa, včleněného do životního prostoru Německé říše [...] platí kategorický příkaz, že všechny duchovní, mravní i fyzické síly musí být soustředěny na jediný úkol, totiž odraziti vítězně ve všech směrech nepřátelský útok.

Proti tomuto hlavnímu úkolu ustupují zcela do pozadí všechny jiné zájmy a ohledy, zejména také ohled na komerční stránku časopisů. V mimořádných poměrech, ve kterých žijeme, budou žádány oběti ode všech, a ani vydavatelstva novin a novináři nemohou se vymykati této povinnosti [...].“

(porada 20. září 1939, Hofman)

Nacistická správa protektorátu byla „brutální politickou diktaturou totalitárního typu, jakou česká společnost nikdy nezažila“. (Křen 2006: 486) Mezi základní aktivity, kterými se hitlerovské Německo snažilo posilovat a upevňovat kontrolu nad okupovaným územím Čech a Moravy, patřila snaha o co nejdůslednější ovládnutí českého veřejného života. Součástí této snahy byla i detailní kontrola mediální produkce a publika – od biografů, přes regionální periodika či domácí poslech rozhlasu, až po veřejné knihovny. Její jádro ale spočívalo ve vytrvalém formování mediální reality příznivě nasvětlující protektorátní i říšskou politiku. K tomuto účelu nacisté využívali celou řadu nástrojů řízení médií – zahrnující jak administrativní zásahy do vydavatelských aktivit, tak perzekuci mediálních pracovníků – zastřešenou hierarchizovaným systémem instruování médií. A právě instrukce a direktivy směřované představiteli okupační moci k novinářům jsou předmětem zájmu nabízené studie.

1. Současný stav poznání

Z oborového a metodologického hlediska je naše studie do značné míry transdisciplinární: na jedné straně je tematicky rámována historiograficky a spadá do kontextu studia dějin života v protektorátu, na druhé straně se snaží postihnout mechanismus řízení médií („vytváření souhlasu“) jako významný aspekt zkoumání procesů mediální komunikace.

A) Historiografie věnovala protektorátnímu období zvláště v několika uplynulých letech značnou pozornost, mechanismy řízení médií jako forma manipulativního inscenování veřejného života v nedemokratických poměrech však zůstaly a zůstávají často mimo hlavní proud domácího zájmu. Příbuznou problematikou se zabývala spíše zahraniční historiografie, především německá a rakouská.² Z domácích autorů se těmto otázkám věnoval zejména Tomáš Pasák (zde např. Pasák 1975, 1980) – jeho práce dosud zůstávají pro studium médií v období protektorátu klíčovým příspěvkem. Ostatní historici sice ve svém výkladu místy mediální problematiku tematizují, ta ale nepředstavuje těžiště jejich odborného zájmu. Jedná se o práce orientované na mimomediální protektorátní život – média využívají spíše jako zdroj pramenného materiálu. Na pomezí historie a mediálních studií se svým přístupem ocitá například Pavel Večeřa (2003; viz též Večeřův text v tomto čísle Mediálních studií).

B) A naopak: Mediální studia (jako obor věnující se mj. postavení médií ve společnosti) se sice zabývají rolí médií v demokratických i nedemokratických režimech, analyzují manipulativní postupy a modelují mediální komunikaci jako faktor propagandy, ale

2 Srov. kupř. práce: Abel 1969; Boelcke 1966; Duchkowitzsch – Hausjell – Semrad 2004; Hagemann 1970; Hausjell 1989, 1993; Kohlmann-Viand 1991; Sündermann 1973; Zimmermann 2007; či sedmisvazkovou edici denních tiskových příkazů editovanou Hansem Bohrmannem a Gabriele Toepser-Zeigertovou (1984–2000).

mechanismů řízení médií na okupovaných územích druhé světové války si všímají jen zcela okrajově.

Je přitom zřejmé, že způsob řízení a možný podíl novinářů na šíření nacistické ideologie a reglementaci veřejnosti si detailnější rozbor rozhodně zaslouží. Vždyť protektorátní média byla významným nástrojem okupační moci, přispívala zásadně k prosazování dominantní ideologie a sloužila jako propagandistický nástroj. Působení okupačních i protektorátních mocenských struktur na média bylo nátlakové, represivní, soustavné a směřovalo nejen k otevřenému zastrašování, ale také – a možná především – k ovlivňování obsahu mediálních produktů tak, aby tyto produkty nabízely obraz prospívající zájmům moci.

Jak jsme již naznačili, mezi významné formy řízení médií v daném období patřila – vedle cenzurních opatření a řady mechanismů personální a ekonomické povahy – také organizace pravidelných instrukcí, tedy pořádání pravidelných „tiskových konferencí“ (dále též „porad“) pro novináře; na konferencích se jasně formulovala agenda, které se noviny a časopisy (ne)měly, (ne)musely věnovat, byly tu vyslovovány příkazy i udíleny rady, jak a kterými způsoby formovat žádoucí mediální obraz protektorátu, Říše, jejich spojenců, ale i nepřátel.

O průběhu těchto porad není doposud mnoho známo. Dílčího edičního zpracování se dočkaly pouze stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad v letech 1939–1941. (Končelík – Köpplová – Kryšpinová 2002) Mechanismy řízení a ovlivňování novinářské produkce však nejsou dosud uspokojivě zachyceny a vyloženy a ani předkládaná studie si nemůže dělat nároky na vyčerpávající rozbor – snaží se přiblížit agendu porad jako součástku systému řízení, kontroly, fungování protektorátních mediálních institucí. Jejím cílem je charakterizovat formální i věcnou strukturu porad a nahlédnout jejich tematickou agendu, tedy fakticky alespoň v hrubých rysech postihnout způsob distribuce i podstatu instrukcí a direktiv, které oficiální česká periodika vycházející za Protektorátu Čechy a Morava dostávala jako „provozní řád“ pro své jednání, jejich podavatele i jejich provozní kontext.

2. Řízení protektorátních médií

Struktura řízení protektorátních médií v podstatě kopirovala zdvojenou strukturu protektorátní státní správy. Protektorát Čechy a Morava měl sice autonomní českou vládu a jí podřízené úřady, ale většina z těchto úřadů měla v praxi svůj nadřízený německý protějšek. A tato „dvojkolejnost“ samozřejmě nalezla svůj odraz i v systému řízení médií.

V prvních týdnech patřilo řízení tisku do kompetence Konráda Henleina – prozatímního vedoucího civilní správy při protektorátním velitelství wehrmachtu. Pod Henleinův úřad spadala také prozatímní pražská služebna Říšského tiskového úřadu, která měla vykonávat konkrétní dohled nad tiskem. (Pasák 1980: 48–50)

Po ukončení vojenské správy a dobudování protektorátních úřadů přešla úřední agenda v oblasti médií pod Úřad říšského protektora (ÚŘP) a jeho nově zřízené kulturně politické oddělení, v jehož čele stál Karl von Gregory.³ V rámci tohoto oddělení byla zřízena tzv. *skupina Tisk*, jejímž vedením byl pověřen Wolfgang Wolfram von Wolmar.⁴ V letech

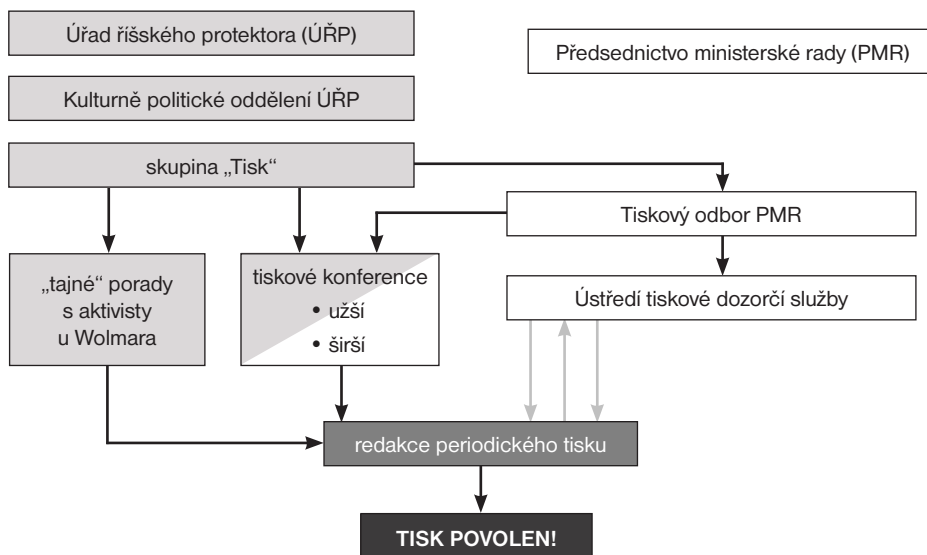
3 Gregory, Karl Alex von, dr. (* 1899, † 1944), SS-Obersturmbannführer. Do 1938 tiskový atašé německého vyslanectví v Praze. 1939–1942 přednosta kulturně politického oddělení ÚŘP.

4 Wolmar, Wolfgang Wolfram von (* 9. 6. 1910 Vídeň, † 2. 12. 1987), SS-Hauptsturmführer, člen SD. 1939–1943 vedoucí skupiny Tisk v kulturně politickém oddělení ÚŘP. Na podzim 1943 odvelen na speciální operace SS. Po válce žil v Německu a pracoval jako novinář.

1942 a 1943 došlo na oddělení k personálním změnám a nadále již řízení porad realizoval Martin Paul Wolf.⁵

V rámci české státní správy spadal dohled nad médii pod Tiskový odbor Předsednictva ministerské rady (TO PMR).⁶ Rozhodovací pravomoci tohoto úřadu však byly v praxi značně redukovány a v podstatě se omezovaly pouze na tlumočení pokynů skupiny Tisk. Vzájemné vazby úřadů ilustruje schéma 1.

schéma 1: Řízení tisku v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)

V čele TO PMR se v období protektorátu vystřídali čtyři lidé – Zdeněk Schmoranz⁷ (popraven za odbojovou činnost), Arnošt Bareš⁸ (zatčen gestapem a odsouzen na doživotí), František Hofman⁹ (zemřel v Osvětimi) a Ctibor Melč.¹⁰ Skutečnost, že ze čtyř představitelů Tiskového odboru byli v počátcích protektorátu tři odsouzeni jako nepřátelé nového režimu, vhodně ilustruje, že reglementace médií nebyla pro okupační moc snadnou záležitostí a že i v protektorátním tisku se uplatňoval fenomén, který Tomáš Pasák označuje jako

5 Wolf, Martin Paul (* 22. 5. 1908 Arnoldsgrün, Oelsnitz, † nezjištěno), SS-Sturmbannführer. Od 1942 vedoucí kulturně politického oddělení Německého státního ministra pro Čechy a Moravu. 1943 převzal řízení skupiny Tisk kulturně politického oddělení ÚŘP.

6 Po správní reformě v roce 1942 se Tiskový odbor začlenil do struktury nově zřízeného ministerstva školství a lidové osvěty.

7 Schmoranz, Zdeněk (* 27. 7. 1896 Chrudim, † 18. 8. 1942 Berlín, Ploetzensee), od prosince 1938 do srpna 1939 přednost TO PMR. Vybudoval ilegální zpravodajskou organizaci nekomunistického odbojového hnutí. V srpnu 1939 zatčen.

8 Bareš, Arnošt (* 22. 12. 1898 Sezemice, okr. Pardubice, † nezjištěno), od 1938 do 1939 ředitel oddělení politického zpravodajství ČTK. Krátce nahradil Schmoranze v TO PMR, v září 1939 zatčen a v listopadu 1941 odsouzen za podíl na organizaci Schmoranzovy skupiny. 1945 z vězení propuštěn.

9 Hofman, František, JUDr. (* 23. 11. 1891 Plzeň-Lobze, † 23. 5. 1942 Osvětim), tajemník Syndikátu československých novinářů. Od září 1939 ve funkci šéfredaktora TO PMR, v květnu 1941 zatčen, internován v koncentračním táboře v Osvětimi, kde na následky mučení zemřel.

10 Melč, Ctibor (* 7. 12. 1892 Mutějovice, † 1978), od září 1939 zástupce, od května 1941 šéfredaktor TO PMR. 1942–1945 vedoucí II. sekce Ministerstva školství a lidové osvěty (redakční služba a tisková dozorcí služba). Po válce stíhán pro kolaboraci, v dubnu 1947 trestní řízení zastaveno.

retardaci a jehož podstatou je snaha získat spoluprací s okupační mocí vliv na správu protektorátu s cílem co nejvíce brzdit protičeský a totalizační tlak nacistů. (srov. např. Eliášová – Pasák 2002: 183–187) Postavení novináře se ale v průběhu času problematizovalo a řada novinářů raději odešla do jiného zaměstnání.¹¹ Po září 1941, „kdy se počalo vymáhat podepisování článků, nebylo již možno z tisku odejít, a kdo se o to pokusil, mohl počítat s vyšetřováním“. (Hrabánek: 6)

TO PMR realizoval dohled a řízení médií ve třech rovinách:

A) K praktickému provádění cenzury bylo v rámci TO PMR zřízeno Ústředí tiskové dozorčí služby (ÚTDS)¹² s centrálou v Praze a krajskými pobočkami v Plzni, Brně, Olomouci a Moravské Ostravě, které dávalo každodenní pokyny cenzorům pracujícím přímo v jednotlivých redakcích. V Ústředí tiskové dozorčí služby měli cenzoři nepřetržitou čtyřadvacetihodinovou službu. Cenzura se vztahovala na veškeré články, fotografie i inzeráty – tedy na celý mediální obsah. První kontrolu prováděl přímo v redakci domácí cenzor, který spolu se šéfredaktorem zodpovídal za dodržování cenzurních pokynů. Po jeho kontrole byl výtisk ještě zaslán ke schválení na ÚTDS.¹³ Teprve poté mohly jít noviny do tisku.¹⁴ Ve sporných případech byl ještě článek konzultován s úředníky skupiny Tisk ÚŘP. Cenzoři „vadné pasáže“ nejen škrtili, ale někdy také sami přepisovali. Vyškrtnuté pasáže musely být vždy nahrazeny nezávadným textem – ve vytištěných novinách nesměla být „bílá místa“, která by čtenářům cenzurní zásah naznačovala. Některé články byly připravovány přímo skupinou Tisk a musely být otištěny v doslovném znění.

B) Vedle cenzurní praxe vydával TO PMR tzv. *Informace pro šéfredaktory*, ve kterých byly redakce instruovány, jak a o čem mají psát či naopak nepsat. Pro potřeby regionálního tisku navíc TO PMR vydával zvláštní korespondenci. Články přetiskované z této korespondence musely být regionálním listem označeny jako články redakční, aby čtenář nezjistil, že se jedná o texty převzaté. Kromě toho se vydávaly denní příkazy, v politicky složitějších dnech (např. v čase napadení SSSR) i několik příkazů za den.

C) Třetí formou řízení tisku pak byly již v úvodu zmíněné tiskové konference. A právě analýze těchto porad jsou věnovány následující stránky. Konference se většinou konaly jednou týdně¹⁵ a oficiálně je pořádal TO PMR. Vedle zástupců tiskového odboru však k přítomným novinářům pravidelně promlouval i zástupce skupiny Tisk z ÚŘP. Na těchto poradách byli novináři nejenom instruováni, o čem a jakým způsobem mají informovat, ale hodnotila se i jejich práce v uplynulém období. Porady byly konstruovány na základě

11 Pracovní ovzduší popsal ve své vzpomínce redaktor Antonín Finger: „I mezi lidmi v téže redakci vzrůstala postupně nedůvěra, jež omezovala rozsah spolupráce na nejužší kroužky. Patrně k tomu přispěly i intriky Němců, kteří dovedli rozšiřovat podezření proti lidem svými kanály šeptané propagandy. Vzájemnou důvěru podkopávaly i podepisované články, u nichž vlastně nikdo nevěděl, co napsal autor, co připsal nebo vyškrtnal přísluhovačský šéfredaktor nebo třeba někdo v tiskovém odboru. Bylo to strašné prostředí, na jedné straně soustavný a neustálý německý nátlak, sliby i hrozby, zatýkání a popravy nejblíže přátel a spolupracovníků, stálý pocit nebezpečí od udavačů a šéfredaktorů, klesající důvěra ke kolegům v redakci, a na druhé straně vědomí povinnosti, že je třeba zvětšit činnost, když pracovníků neustále ubývá.“ (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 21)

12 17. března 1939 výnosem o nové organizaci tiskové služby.

13 Pro lepší orientaci používali cenzoři různé barvy tužek (domácí cenzoři barvu modrou a pro označování statí vojenské povahy barvu fialovou, cenzoři na ÚTDS hnědou, vojenští cenzoři červenou a zelenou atd.). (srov. Pasák 1980: 60)

14 Cenzura byla třístupňová. Kontroloval se rukopis, obsah a signální výtisk. Hodnotil se nejen obsah článků, ale také jejich umístění.

15 Jako „týdenní“ byla v zápise označena přesně polovina (34 porad), dalších 23 v zápise blíže nespecifikovaných (s označením např. „porada šéfredaktorů tisku“) ale patří pravděpodobně též mezi řádné týdenní porady. Pět porad bylo „mimořádných“, tři „všeobecné“, u tří nebyla uvedena v záhlaví žádná informace.

říšského vzoru¹⁶ a byly důvěrné.¹⁷ Existovaly ve dvou typech – širší porady byly určeny pro šéfredaktory či odpovědné, politické, příp. národohospodářské redaktory deníků,¹⁸ a na užších poradách se scházeli pouze šéfredaktoři denního tisku.

Po skončení těchto konferencí se pak zpravidla s vedoucím skupiny Tisk ještě scházela na neoficiální poradou skupina předních aktivistických šéfredaktorů.¹⁹

3. Metodologická východiska analýzy

V následujícím textu představujeme rozbor porad realizovaný tradiční metodou kvantitativní obsahové analýzy podle metodologických pravidel, jak je definoval v 50. letech Bernard Berelson²⁰ a rozvíjí v evropském prostředí řada mediálních škol i vědeckých individualit – mezi jinými např. Winfried Schulz. (v češtině Schulz – Reifová – Končelík 2004)

V předkládané studii diskutujeme tři základní výzkumné otázky:

O1: *Které regiony byly předmětem zájmu promluv na sledovaných poradách?*

O2: *Kteří mluvčí na nich promlouvali?*

O3: *Jakým tématům věnovali pozornost?*

Představujeme zde výsledky založené na výkladu několika vybraných proměnných²¹: *Mluvčí*,²² *Rozsah promluvy*,²³ *Média*,²⁴ *Lokalita hlavního tématu*,²⁵ *Hodnocení novinářů*²⁶ a *Téma*.²⁷

16 Situaci v Říši popsal Sänger slovy, která bezvýtku platí i pro porady protektorátní: „Účastníci tiskové konference říšské vlády byli za přísného vyhrožování, vysloveně a podle směrnic odstupňovaně povinováni k naprosté mlčenlivosti o důvěrných sděleních z této ‚konference‘, která tím už žádnou konferencí nebyla. Pokud novináři předali informace z tiskové konference někomu jinému než svému šéfredaktorovi, hrozil jim trestněprávní postih pro velezradu. Mnozí účastníci tiskových konferencí byli pronásledováni, někteří byli potrestáni vězeními a koncentračními tábory. Někteří se již nikdy nevrátili. [...] Způsob jednání zástupců vlády s novináři byl v zásadě přátelský. Mluvčí vždy zdůrazňovali, že pronášejí ‚přání‘, a dávali si pozor, aby nešlo o ‚nařízení‘ [...] Novináři ale od počátku věděli, co by následovalo, kdyby takovému ‚přání‘ nevyhověli.“ (Sänger 1975: 28–29)

17 Ze sledovaného vzorku bylo 56 porad (tzn. více než 80 %) označeno stupněm „důvěrné“, pouze tři stupněm „tajné“, u devíti nebyl stupeň v zápise uveden.

18 Jednou měsíčně se obvykle konaly také konference pro týdeníky.

19 Termínem aktivisté se v období protektorátu označovala skupina intelektuálů, která vystupovala proti taktice pasivní rezistence a naopak se snažila o aktivní spolupráci s okupační mocí. Tato skupina kromě některých umělců zahrnovala i šéfredaktory nejdůležitějších českých protektorátních listů. Jednalo se např. o Vladimíra Krychtálka, Václava Crhu, Karla Wenera, Emanuela Vajtauera, Karla Lažnovského, Jaroslava Křemena, Vladimíra Rybu, Jana Scheinosta či Františka Prokopa.

20 Za základní publikaci, ve které Bernard Berelson metodu přiblížil, je považována kniha *Content Analysis in Communication Research* (Glencoe: Free Press, 1952). Do československého odborného povědomí se metoda prosazovala pozvolna, jako jeden z prvních ji na začátku 70. let představil Jiří V. Musil a zopakoval asi nejfrekventovanější Berelsonovu definici: „Obsahová analýza je výzkumná technika využitelná k objektivnímu, systematickému a kvantitativnímu popisu manifestního obsahu sdělení.“ (Musil 1972: 215)

21 Mimo identifikační proměnné *Typ konference* (srov. pozn. 15), *Stupeň utajení* (srov. pozn. 17) a *Datum konání*.

22 Proměnná sledovala, kdo pronáší kódovaný výrok.

23 Počet znaků výroku (bez mezer).

24 Médium, o kterém (nebo ke kterému) mluvčí promlouvá. Ke každému výroku přiřazeno pouze jedno (v případě konfliktu to s největším rozsahem) – srov. též pozn. 35.

25 Ve kterém státním (politickém) celku se odehrála událost, která je předmětem výroku – 51 kategorií v šesti vyšších celcích *Protektorát, Říše, Spojenci, Okupovaná území a loutkové státy, Neutrální státy, Nepřátelé*.

26 Na rozdíl od běžných mediálních obsahů mluvčí na poradách manifestně signalizovali svou ‚strannost‘, a bylo tedy možné zkonstruovat proměnnou sledující, jak mluvčí novináře hodnotí. V kódovací knize definováno jako: „Zajímá nás pouze hodnocení (orientované na) novinářské aktivity českých novinářů, nikoliv hodnocení vojenských událostí, londýnského rozhlasu apod. [...]“ Kategorie srov. *Tabulka 4*.

27 S 52 kategoriemi v osmi vyšších celcích *Politika, Státní správa, Hospodářství, Problémy, Válka, Média, Ideologie*,

Při konstruování analyzovaného vzorku jsme zvolili za oporu výběru obsah všech konferencí, o jejichž existenci víme a které se nám podařilo dohledat. Vzorek byl konstruován tak, aby pokryl období od září roku 1939, kdy se uskutečnila první z nich, do dubna roku 1945, kdy proběhla konference poslední.

Sledovali jsme v každém měsíci roku právě jednu konferenci, a to tak, aby to byla konference, jejíž záznam (1) máme v češtině, a aby se (2) uskutečnila zhruba v polovině měsíce.²⁸ Ve třech případech (leden 1940, červenec 1941 a prosinec 1941) jsme nenalezli českojazyčný záznam, a proto analyzujeme německé znění, v jednom případě (prosinec 1939) konference zcela chybí (nemáme v daném měsíci ani české, ani německé znění). Celkem tak bylo analyzováno 68 konferencí v rozsahu zhruba 470 normostran.²⁹ Základní analyzovanou (kódovanou) jednotkou byl výrok – tematický celek definovaný jako (vedoucími výzkumu revidovaný) odstavec oficiálního zápisu porady.³⁰ Průměrně se jednalo o celek o 954 znacích.³¹ Bázi dat tak tvoří 1 093 jednotek – tematických celků z 189 projevů jednotlivých mluvčích.³²

Citace úředních přepisů promluv needitujeme a ponecháváme v původní podobě prapovísné i tvaroslovné.

4. Výsledky analýzy

Pro zkoumání podílu jednotlivých výroků (dále též promluv) na celku všech sledovaných porad jsme zvolili ukazatel počtu znaků přepisu,³³ samotný výskyt mluvčích či témat nemá univerzální platnost; srovnávání prostých četností by přehlíželo skutečnost, že úředník při řízení médií vybírá a třídí „texty“ nejen absolutně – zařazením (či nezařazením) do své promluvy –, ale i relativně – dotací prostoru (prostorem, který jim věnuje).³⁴

Předkládaný článek považujeme za úvodní uvedení do tématu a diskutujeme zde základní zjištění; nabízíme výklad tří již zmíněných vybraných výzkumných otázek postihující (1) regionalitu instrukcí (které regiony byly předmětem porad), (2) mluvčí (kdo byl během porad komunikačně aktivní) a (3) základní tematickou strukturu. U každé z položek v prvním kroku sledujeme její celkovou, obecnou charakteristiku, a v druhém kroku podrobněji a na konkrétních příkladech rozebíráme její signifikantní, rozhodující nebo alespoň zajímavý vztah k jiné vybrané charakteristice.

Ostatní. Každému výroku bylo přiřazeno jedno hlavní téma (v případě konfliktu to s největším rozsahem), ostatní témata jsme zanedbávali.

28 Tohoto pravidla jsme se ale mohli držet pouze volně – v několika případech jsme vzhledem k neuskutečnění jiné porady museli analyzovat konference z konce či začátku měsíce.

29 703 855 znaků bez mezer.

30 Přestože si takto pomáháme vymezením jednotky formou zápisu, v původním berelsonovském pojetí se blížíme v maximální dosažitelné míře jednotce obsahu definované tematicky – úředníci pořizující oficiální zápis se při jeho členění na odstavce řídili právě tematickými celky.

31 Nejkratší analyzovaná jednotka sestávala z 50 znaků bez mezer, nejdelší z 3 628 znaků bez mezer.

32 Průměrně na poradě promluvili téměř tři mluvčí, nejvíce jich vystoupilo devět a naopak zcela monologická byla porada v 11 případech (zejména ke konci války mluvil pouze Wolf).

33 Tzn. vážení výsledků proměnnou *Rozsah promluvy* v počtu znaků bez mezer. Pouze v několika případech pracujeme s absolutními četnostmi a na tuto skutečnost vždy upozorňujeme.

34 V naší analýze tímto vážením příkládáme např. nejdelšímu Wolfovu monologu více než sedmdesátinásobek významu nejkratšího novinářského dotazu.

4.1. Regionalita

V první části věnované reflektování světa a protektorátu úředníky PMR, ÚŘP či jinými účastníky porady (mluvčími) nabízíme v prvním kroku jednoduché vymezení regionality konferenčních témat. Proměnná *Lokalita* umožnila systematické sledování obsahů podle jednotlivých států účastnících se válečného konfliktu. *Mapa 1* zobrazuje výsledky pro jednotlivé strany konfliktu – válečné (spojenecké) bloky (společenské, politické, ekonomické celky).

mapa 1: Pozornost věnovaná válečným blokům

Legenda: Zobrazení velikostmi „hlav“ srovnává podíl jednotlivých bloků, který jim věnovali mluvčí na poradách – kartodiagram roste spojitě, legenda zobrazuje hraniční hodnoty. Podkladová mapa politických celků válečné Evropy ukazuje vymezení příslušnosti regionů k blokům (generalizované pro účely této studie).
 Báze dat: 1 093 jednotek – lokalizovaných výroků.

Hlavním zjištěním je, že zcela dominantní pozornost (téměř 2/3 všech sledovaných promluv) je věnována domácím událostem (tématům). Výraznější pozornost věnovali mluvčí i „nepříteli“ (přes 1/6), naopak se nepotvrdilo očekávání, že mluvčí budou zdůrazňovat události z Říše a jejich spojenců (méně než 6 %). Okupované oblasti, neutrální státy a veškerý zbytek světa stály zcela na okraji zájmu (3 % a méně).

Skutečnost, že obsahová náplň tiskových konferencí byla zaměřena zejména na události vztahující se k situaci v protektorátu, lze vysvětlit ve dvou rovinách:

A) Protektorátní tisk při informování o zahraničí vycházel téměř výhradně z materiálů filtrovaných říšskými a protektorátními orgány, a nebylo jej tedy třeba v tomto smyslu výrazněji usměrňovat.

B) Snahou úředníků pověřených řízením médií bylo směřovat pozornost protektorátních novinářů pryč od válečných událostí a světové politiky – skrze cílený výběr událostí – a omezovat tak styk čtenáře se zahraničím a jeho „plané“ naděje na změnu režimu.

Zjištění odpovídá převažujícímu náhledu historiografie, že cílem protektorátních správních orgánů bylo orientovat veřejnost (a tedy skrze novináře jejich publikum) na rozvíjení „klidu na práci“ a upevňovat vědomí trvalosti stávajícího stavu věcí (proto mluvčí preferují protektorátní témata). Tato strategie byla mj. daná potřebou udržet obyvatelstvo hospodářsky významného zázemí Říše ve stavu, který by nikterak nenarušoval jeho výrobní kapacity. (srov. Tesař 1964: 347ad)

Relativně rozsáhlá pozornost věnovaná událostem týkajícím se nepřátel Říše, zejména pak Velké Británie, USA a Sovětského svazu, odráží potřebu podávat protektorátní veřejnosti žádoucí výklad frontových událostí, vysvětlovat „pomýlenost“ zahraniční politiky nepřátel Říše a také upozorňovat na „zrádčovské“ působení československé emigrace a neutralizovat tak propagandistické působení londýnského a moskevského rozhlasu.

Referování o světových regionech bylo na tiskových poradách často v úzké vazbě na konkrétní mediální obsahy. Proto jsme pro podrobnější rozbor v druhém kroku zvolili sledování vazby regionalit a přímého odkazu na média.

Jak mluvčí ve svých výrocích odkazovali na média, ukazuje *tabulka 1*.

tabulka 1: Zmiňovaná média

typ média, ke kterému se mluvčí vztahuje	protektorát	Říše, její spojenci a okupované státy	nepřátelé Říše	zbytek světa	celkem
všechn domáci tisk	55,9 %	25,7 %	25,3 %	25,0 %	45,1 %
média nezminěna	23,4 %	33,9 %	36,7 %	49,7 %	28,2 %
nejmenovaná redakce	8,3 %	1,5 %	4,2 %	1,1 %	6,4 %
jmenovaná dom. redakce	6,1 %	4,8 %	6,3 %	0,0 %	5,7 %
zahraniční tisk nepřátel	0,0 %	9,5 %	15,5 %	4,0 %	4,2 %
zahraniční tisk spojenců	1,7 %	7,5 %	6,4 %	0,0 %	3,3 %
jakákoliv agentura	1,9 %	3,4 %	4,0 %	10,7 %	2,8 %
říšský a sympatizující zahraniční tisk	1,0 %	10,9 %	0,8 %	9,5 %	2,7 %
jiná, ostatní média	1,7 %	2,8 %	0,8 %	0,0 %	1,6 %
celkem	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Báze dat: 1093 jednotek.

Překvapivě málo se na poradách objevovaly vazby na jiná než tištěná média – tisk na poradách zcela dominoval.³⁵

A) Výroky vázané na jiná než protektorátní témata nejčastěji (z více než jedné třetiny) referovaly o konkrétním médiu (nebo mu byly adresované). Mluvčí velmi často odkazovali na zahraniční tisk nepřátel Říše, ať už při referování o Říši a jejích spojencích,³⁶ či o světě

35 Ve sledovaném vzorku byl protektorátní rozhlas zmíněn ve dvou případech, moskevský rozhlas též ve dvou případech a londýnský v pěti případech. Jakákoliv kinematografie v sedmi případech, říšské agentury ve dvou případech, Central European Press Service (v tisku zkratky Centropres(s) a Ceps.) též ve dvou případech. ČTK se objevila častěji – 11 výskytů. Srov. kupř. poradu z 2. 3. 1944, Melč: „ČTK vydá dnes výtah z článku říšského ministra Dr Goebbelse uveřejněného v posledním čísle časopisu ‚Das Reich‘. Doporučuji článek, otisknutý s nadpisem ‚Mezibilance letecké války‘ Vaší pozornosti.“ Srov. též. pozn. 56.

36 Porada 22. 9. 1944, Wolf: „K Finsku stačí, poukážeme-li k tomu, že švédský a švýcarský tisk je tvrdostí podmínek,

neprátele.³⁷ Na říšský tisk mluvčí odkazovali zejména u témat vázaných na Říši a její spojení.³⁸ Z jedné třetiny pak mluvčí média zcela pomijeli a z jedné čtvrtiny byly jejich výroky orientovány na tisk obecně.

B) V případě protektorátních témat mluvčí v nadpoloviční většině promlouvali o tisku obecně (či ke shromážděným novinářům neadresně), v necelé čtvrtině svých výroků média vůbec nepřipomněli a pouze z jedné pětiny se věnovali konkrétním médiím.³⁹ Když se mluvčí při rozebírání domácího, protektorátního tématu obrací na (nebo mluví o) konkrétní, ale nejmenovanou redakci,⁴⁰ v naprosté většině novináře kárá.⁴¹ Tematické rozvrstvení výtek nejmenované redakci zobrazuje *tabulka 2*:

tabulka 2: Výtky nejmenované redakci

téma	% rozsahu sledovaných výroků
cenzura	37 %
ostatní problémy	11 %
úkoly tisku	10 %
svazy	7 %
řízení médií	6 %
náboženství	4 %
zločin	4 %
ostatní témata	21 %
celkem	100 %

Báze dat: 55 jednotek – výroků o protektorátním tématu orientovaných ke (o) konkrétní nejmenované redakci.

uložených Finsku, neobyčejně zaražen [...]. Přitom nutno zdůrazniti okolnost, jak hluboce leží Anglo-Američané před Stalinem na zemi a jak malé jsou jejich možnosti, aby ochránili stát na východě Evropy, který se těšil jejich zvláštní přízni a který i ve veřejném mínění těchto zemí má zcela určitý význam."

37 Porada 20. 6. 1941, Wolfram: „Londýnský ranní tisk, zabývá se uzavřením německo-turecké smlouvy, praví, že Turecku nelze vytýkati, že podepsalo tuto smlouvu. [...] Úřední kruhy jsou přesvědčeny, že britsko-turecké přátelství tím nebylo dotčeno. /K tomuto zjištění možno beze všeho říci, že Německo ani před začátkem války ani za jejího trvání nikdy neuzavřelo pakt s některým partnerem, jenž snad byl nějakým způsobem spojen s Anglií. Kdo jde s Anglií, jde proti Německu. [...] / Ofensivní možnost Turecka přestala být po zhroucení Francie činitelem, s kterým bylo nutno počítati, avšak naproti tomu defensivní možnost jest paktem nedotčena. /To je jedna ze známých Reuterových frází, určená k tomu, aby velmi zklamanému anglickému národu byl sypan písek do očí./“

38 Porada 22. 4. 1943, Wolmar: „V souvislosti s tím možno použití též zprávy časopisu ‚Abend‘ z 22. IV. ze Šanghaje, v níž se uvádí, že japonští námořníci plovoucí v moři byli ostřelováni americkými letci a nadháněni hejnům krokodýlů, jak to popisuje sám americký zpravodaj INS.“

39 Porada 12. 9. 1941, Wolmar: „Neobyčejně vítám, že [...] Polední list [...] odsoudil skutečnost, že Anna Sedláčková opět zařadila do svého pořadu her ‚Loupežníka‘ od Karla Čapka. Tento hlas uvedeného listu jest takřka bílou vranou [...]. Většina ostatních listů naopak přinesla velmi krásnou, krátkou zprávu o této divadelní hře, při čemž ovšem [...] se velmi obratným způsobem vyhnula tomu, aby uvedla jméno autora. Jest tedy nutno zaznamenati jako kuriositu, že divadelní kritikové těchto listů napsali prostě posudky o této divadelní hře, aniž uváděli autorovo jméno, poněvadž jméno Karel Čapek jest nežádoucí.“

40 Ze 65 výroků k (nebo o) nejmenované redakci jich je naprostá většina o protektorátu – 55.

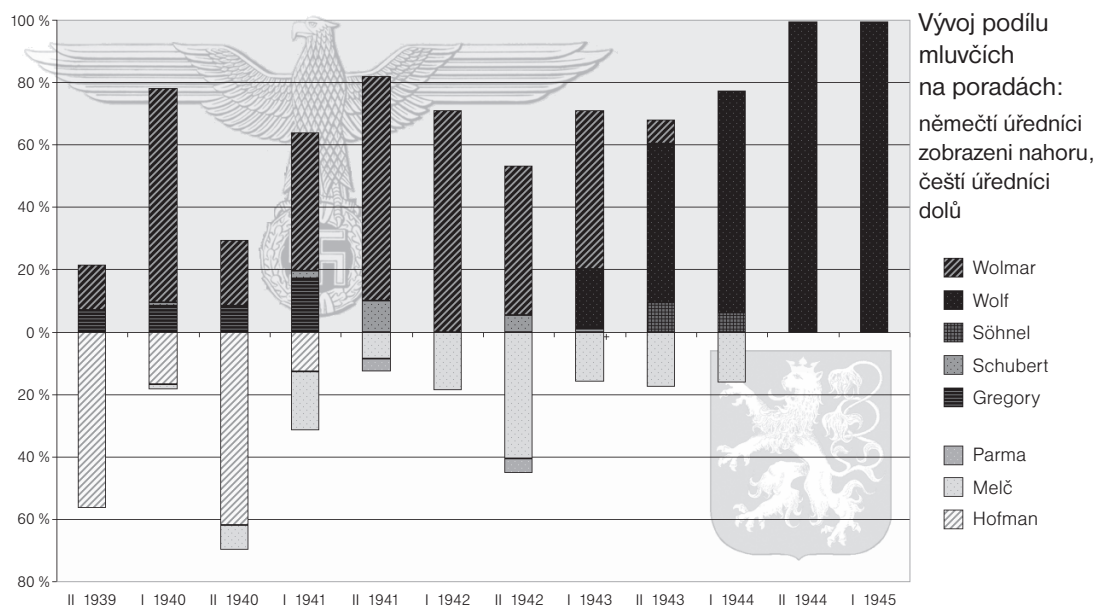
41 Reakci mluvčích na žurnalistické texty měřila proměnná *Hodnocení novinářů*, které se v dalším textu budeme ještě věnovat – v případě promluvy k (o) nejmenované redakci ji mluvčí hodnotí negativně v téměř 85 % případů. Srov. kupř. poradu 18. 4. 1941, Schubert: „Dnes byl připraven pro jistý větší list článek, který [...] obsahoval pouze životopis Vůdce a jen zcela ke konci měl krátkou větu, že český národ spatřuje ve Vůdci tvůrce nové Evropy, v níž i český národ chce zaujmouti místo, jež mu náleží. Nepředstavuje si články k Vůdcovým narozeninám v takovéto formě, nýbrž v užší souvislosti s nynějšími událostmi a s budoucností. Obširná životopisná data, na př. o školní návštěvě, o politickém vývoji do r. 1933 a t. d. jsou dnes již zbytečná a nejsou aktuální. Žádá, aby redakce ve svých člancích poukázaly hlavně na tvůrčí činnost Vůdce jako politika a vojáka.“

Tento typ výtek sloužil jako výstraha pro chybní novináře – mluvčí je nejmenoval, ale zřetelně formuloval svoji nelibost. O univerzalitě tohoto postupu svědčí i jeho mimořádná tematická šíře. K více než třetinovému podílu kategorie *Cenzura* se vrátíme ve třetí části Téma.

4.2. Mluvčí

Za druhou zastřešující položku umožňující základní vhléd do struktury porad jsme zvolili znázornění podílů jednotlivých mluvčích (srov. *graf 1*). V této části výkladu zohledňujeme pouze mluvčí zastupující Úřad říšského protektora (ÚŘP) a Tiskový odbor Předsednictva ministerské rady (TO PMR). Všechny ostatní mluvčí zanedbáváme.⁴²

graf 1: Vývoj podílu mluvčích na poradách

Legenda: Na ose X pololetí (kupř. druhé pololetí roku 1941 má tvar II_1941), na ose Y podíl jednotlivých mluvčích na zohledněných poradách daného pololetí. Mluvčí z TO PMR zobrazení dolů, mluvčí zastupující skupinu Tisk (Wolmar a Wolf) či ostatní složky ÚŘP zobrazení nahoru.

Báze dat: 1 002 jednotek. 91 jednotek – ostatních mluvčích – nezohledněno.

Významným zjištěním je výrazně klesající podíl úředníků TO (resp. rostoucí podíl úředníků ÚŘP) v průběhu války. Zatímco do konce roku 1940 představují ve vzájemném poměru promluvy úředníků TO PMR mírnou většinu (56 % ku 44 %), od začátku roku 1944 již na konferencích téměř nepromluví (5 % ku 95 %). Druhým zásadním zjištěním je faktická monologičnost porad – slovo měl téměř vždy jeden dominantní mluvčí. Františka Hofmana po jeho zatčení vystřídal Ctibor Melč, Wolfganga Wolframa von Wolmara po jeho převelení Martin Paul Wolf. Všichni ostatní mluvčí hráli na poradách podružnou roli – zrealizovali jen osminu rozsahu porad. Pro skupinu mluvčích v *grafu 1* nezohledněných platí, že sdružuje vesměs krátké projevy českých novinářů, které lze souhrnně charakterizovat jako dotazy nebo projevy souhlasu, a delší projevy jednorázově na poradě přizvaných úředníků, přednášejících referáty ke konkrétnímu problému.

42 Zanedbáváme 91 výroků představujících necelých 6 % rozsahu všech porad.

Podíly jednotlivých mluvčích srov. *tabulka 3.*

tabulka 3: Neaktivnější mluvčí

mluvčí	% podíl	% kumulativně
Wolf	36,1 %	36,1 %
Wolmar	28,5 %	64,6 %
Melč	11,8 %	76,4 %
Hofman	11,2 %	87,6 %
Gregory	2,9 %	90,5 %
Schubert	1,6 %	92,1 %
Söhnel	1,3 %	93,4 %
Parma	0,7 %	94,1 %
ostatní mluvčí	4,7 %	98,8 %
nezaznamenáno	1,2 %	100,0 %
celkem	100,0 %	

V grafu 1 nezohlednění mluvčí zahrnuti do kategorií *Ostatní mluvčí* a *Nezaznamenáno*. Báze dat: 1 093 jednotek.

Graf 1 dokládá, jak byly porady (vyjma počátečního období, kdy se systém konferencí konstituoval a německá a česká strana si na sebe teprve přivykaly) vedeny dominantně v režii německých úředníků. Je tedy patrné, že oficiální postavení Tiskového odboru jakožto vrcholného orgánu pro řízení českého tisku se v rámci těchto porad s novináři výrazněji neprojevovalo a Tiskový odbor zde zastával víceméně funkci pořadatelskou, zatímco obsahovou náplň konferencí obstarávali zejména úředníci z kulturně politického oddělení ÚŘP. Zásadně se tento trend projevil v posledním období okupace, kdy se vzrůstajícími problémy nacistického Německa na východní a později i na západní frontě narůstala také potřeba propagandistického působení na stále neklidnější obyvatele protektorátu, který v té době představoval jedno z posledních relativně funkčních výrobních zázemí Říše a jako takový musel být udržen stabilní co možná nejdéle.

Abychom přiblížili rovinu interakce mezi mluvčími a jejich auditoriem, sledovali jsme, zda a jak promlouvající hodnotili práci novinářů. Vybrali jsme dva neaktivnější mluvčí z PMR i ÚŘP, otestovali vzájemnou srovnatelnost jejich výroků⁴³ a porovnali je na základě proměnné *Hodnocení novinářů* mezi sebou – *tabulka 4:*

tabulka 4: Hodnocení novinářské práce

mluvčí:	mluvčí nehodnotí	mluvčí chválí	mluvčí kárá	smíšené hodnocení	celkem	**
Hofman	91,3 %	2,1 %	1,5 %	5,1 %	100,0 %	11,2 %
Melč	61,3 %	10,1 %	26,9 %	1,7 %	100,0 %	11,8 %
Wolf	85,2 %	6,1 %	4,4 %	4,3 %	100,0 %	36,1 %
Wolmar	62,0 %	7,7 %	25,5 %	4,8 %	100,0 %	28,5 %
ostatní	79,4 %	8,5 %	9,2 %	2,9 %	100,0 %	12,4 %
celkem	75,8 %	6,9 %	13,3 %	4,0 %	100,0 %	

** podíl mluvčího na rozsahu všech promluv (srov. *tabulka 3*); Báze dat: 1 093 jednotek.

43 U mluvčích PMR byly jejich promluvy srovnatelné četností i rozsahem (141 výroků o průměrném rozsahu 557 znaků u Hofmana a 130 výroků o rozsahu 639 znaků u Melče), u mluvčích ÚŘP je tento poměr nevyrovnanější – Wolmar promlouval častěji a stručněji (357 výroků o průměrném rozsahu 562 znaků u Wolmara ve srovnání s 291 výroky o průměrném rozsahu 873 znaků u Wolfa). Ve srovnání s celkem všech ostatních mluvčích (174 promluv o rozsahu 503 znaků) stojí za zmínění Wolfova orientace na delší monotematické výroky.

Pro všechny mluvčí platí, že hodnocení novinářů nepředstavovalo jádro jejich výpovědí, v nadpoloviční většině svých projevů se k hodnocení novinářské práce nijak nevraceli, Hofman a Wolf obecně hodnotili málo, Melč a Wolfram hodnotili častěji, v jejich projevech navíc zásadně převládalo hodnocení negativní – spíše upozorňovali novináře na chyby a přehmaty v uplynulém období (zhruba ve čtvrtině svých projevů), než že by připomínali ukázky „správné“ napsaných článků (desetina projevů u Melče a třináctina u Wolmara).⁴⁴ Z obou dvojic jsme vybrali více hodnotícího mluvčího a sledovali tematickou agendu projevů, ve kterých novináře káral. *tabulka 5* ukazuje, o jakých tématech Melč a Wolmar mluvili, když negativně hodnotili práci novinářů.

tabulka 5: Témata negativních hodnocení novinářů

téma	Melč	téma	Wolmar
cenzura	40 %	cenzura	33 %
úkoly tisku	12 %	úkoly tisku	18 %
svazy	12 %	šeptanda	6 %
zločin	11 %	ostatní témata	43 %
řízení médií	10 %	celkem	100 %
ostatní témata	15 %		
celkem	100 %		

Báze dat: 114 jednotek – výroků, kdy sledovaní mluvčí hodnotí negativně práci novinářů (29 výroků Melč, 85 výroků Wolmar).

Zjištění, že při negativním hodnocení novinářů odkazuje mluvčí na systém a instituce kontroly médií (cenzuru), není nijak překvapivé – vyplývá to z provozních potřeb řízení médií. Příklady novinářských přehmatů Wolmar často vybíral ze svodek připravených právě cenzurními úředníky na základě cenzurních zásahů, odpovídal na konkrétní dotazy novinářů na cenzurní postup atp.,⁴⁵ zatímco Melč novináře spíše seznamoval s konkrétními cenzurními nařízeními a jejich výkladem.⁴⁶ Velmi podobně i kategorie *Úkoly tisku* přísluší v kontextu hodnotících výroků situacím, kdy mluvčí na konkrétních příkladech z tisku vykládal, jak psát „jinak“.⁴⁷ V dalším se ale pozornost obou sledovaných mluvčích liší: zatímco Wolmar

44 Porada 28. 3. 1941, Wolmar: O „tematu pojednává ‚A-Zet‘ způsobem, který také zasluhuje uznání. Článek je nadepsán: ‚Kde jsou vysoké ceny, není Žid daleko.‘ Jest to opravdu výtečný a cenný článek“.

45 Porada 8. 6. 1940: „K. Kut /Národní souručenství [dále NS]/ prohlašuje, že vláda resp. její jednotliví členové podávají zprávy o své činnosti v různých komisích výboru NS a že tyto jejich zprávy jsou také rozšiřovány tiskovou službou NS, ale mnohdy censura prý nepřipustí jejich uveřejnění. [...] Wolfram [...] odmítá výtku Kutovu ohledně censury; censura neškrtila nic, co by bylo žádoucí uveřejnit ve veřejném a všeobecném zájmu. Není ovšem vhodné uveřejnit v denním tisku vše, co bylo předneseno pro užší kruh odborných pracovníků.“

46 Porada 24. 9. 1942, Melč: „Je vám známo, že Tiskový odbor vydal tak zvaný seznam nežádoucích autorů, o nichž se nedoporučuje činit zmínky v tisku při jejich životních jubileích, referovati o jejich knihách a pod. Šéfredaktoři, kterým byl tento seznam sdělen, byli úředníky dozorčí služby výslovně zavázáni k mlčenlivosti. Výsledky byly ovšem velmi chabé. Za tři dny se zpráva o tomto seznamu rozkřikla po Praze a já sám, nevím z jakého důvodu, jsem byl asi pětkrát volán osobami, které s tiskem nebo literaturou nemají naprosto nic společného, a jež mne žádaly, abych jim podobný seznam dodal. To je zjev naprosto nepřipustný. Kdyby se měl opakovat, pak by i takovéto věci bylo nutno dávat pouze cenzuře.“

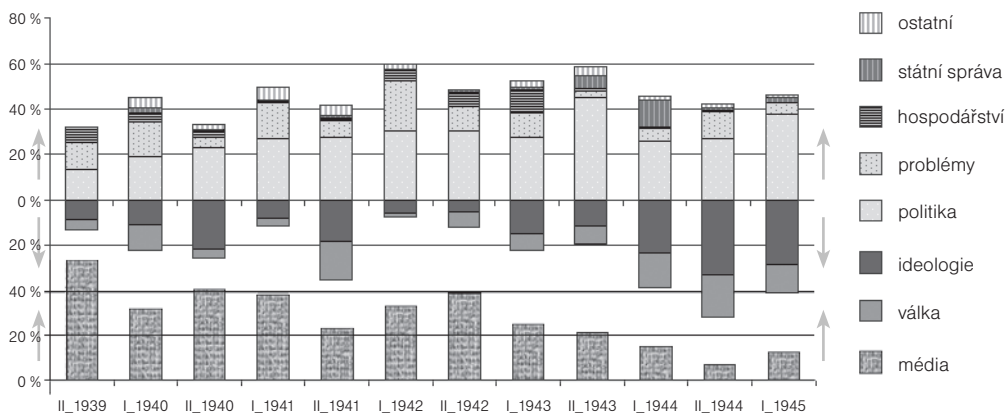
47 Porada 18. 2. 1943, Wolmar: „Velký český list přinesl nedávno zprávu o ubytování českých dělníků na říšském území. Všechno bylo tam vylíčeno nejrůžovějšími barvami, takže to několika mladým dělníkům zavdalo podnět k tomu, aby poslali zmíněnému listu dopis s poznámkou: ‚Čeští hoši se smějí Vaším vtipům, zdravíme srdečně redaktora.‘ Z toho je zřejmo, jak věci působí úplně směšně, jestliže nejsou zpracovány seriózně. Nic nepomůže, malujete-li nejrůžovější květiny na novinové stránky, nýbrž musíte o věcech psát tak, jak jsou, a chránit se fantazie. Tím se nikterak neposlouží hodnověrnosti listu, naopak se tím hodnověrnost snižuje.“

měl – mimo připomínek k tzv. šeptané propagandě (opakovaně novináře káral za podléhání jejím svodům)⁴⁸ – velmi široký záběr a napomínal novináře v mnoha souvislostech, Melč se soustředil na záležitosti provozní – napomínal novináře např. za špatnou reprezentaci novinářského stavu⁴⁹ či chyby v černé kronice.⁵⁰

4.3. Téma

Klíčovou součástí analýzy byla snaha rozkrýt a zmapovat tematickou agendu porad. Proto jsme proměnnou *Téma* relativně složitě strukturovali (v kódovací knize jsme nadefinovali 52 kategorií/témat).⁵¹ V grafu 2 nabízíme jako základní vhléd do témat zobrazení časového vývoje osmi tematických skupin ve třech celcích – prvním celkem jsou protektorátní „provozní“ témata věnovaná z většiny protektorátní politice, státní správě, ekonomice atd., druhým celkem jsou témata věnovaná válečným událostem a (nejen jejich) ideologickému výkladu, třetím celkem jsou pak všechna témata věnovaná bezprostředně médiím.

graf 2: Vývoj tematické agendy porad

Legenda: Na ose X pololetí (kupř. druhé pololetí roku 1941 má tvar II_1941), na ose Y podíl jednotlivých tematických skupin na poradách daného pololetí. Protektorátní „provozní“ témata zobrazena nahoru, válečná agenda zobrazena dolů, ve spodní části pak „mediální“ agenda zobrazena opět nahoru.

Báze dat: 1 093 jednotek.

U agendy orientované na „válečná“ témata zasluží připomenutí rostoucí důraz na ideologický výklad dění (od roku 1944 trvale přes 20 % rozsahu porad). V případě provozních

48 Porada 22. 11. 1940, Wolmar: Na „tiskových poradách se velmi často mluví o šeptané propagandě a o hlavním úkolu českých novinářů – neutralisovati ji. Došlo však k tomu, že i novinářské kruhy propadají této propagandě. V novinářských kruzích v Plzni se rozšířila zpráva: V Plzni vyvolalo velkou senzaci, že v Melantrichu bylo nařízeno propustiti četné redaktory. – Prostý dotaz u tiskového odboru by rozšiřování takovéhoho nesmyslu v zárodku potlačil.“

49 Porada 2. 3. 1944, Melč: „Udály se případy, poukazující na to, že jednotliví redaktoři a členové Svazu novinářů nejsou vždy na žádoucí výši, aby působili na své okolí dobrým dojmem a aby osvědčovali vzorný postoj nikoliv jen svou redakční prací, nýbrž i svým soukromým životem. [...] Byl zjištěn případ, [...] kde byla v bytě určitého redaktora odhalena černá palírna slivovice. V jiném městě redaktoři [...] trávili dopoledne i odpoledne v hospodě, místo aby se věnovali svému redaktorskému poslání.“

50 Porada 22. 4. 1943, Melč: „Jeden velký pražský list uveřejnil [zprávu], že ze dvou lupičů byl jeden lapen a druhému, jehož jméno se uvádí, se podařilo utéci. [...] Bylo zde již několikrát řečeno, že podobné zprávy z vlastních pramenů jsou naprosto nepřipustné, poněvadž dávají stíhané osobě přímou výstrahu a maří tím práci bezpečnostních orgánů.“

51 Alespoň jeden výskyt byl ovšem přiřazen pouze 48 z nich.

témat je třeba zmínit také zřetelný a trvalý zájem o výklad vnitropolitických událostí. Za překvapivý považujeme naopak relativní nezájem o hospodářské otázky.

Významným zjištěním je poměrně vysoká, ale trvale klesající míra pozornosti věnované protektorátním médiím. Z časové osy je zřejmé, že nejvyšší pozornost jim byla věnována na počátku okupace, kdy se systém řízení teprve utvářel a upevňoval, novináři byli seznamováni s tím, co od nich „nová doba“ vlastně očekává, a ve své práci se ještě dopouštěli řady systémových chyb, které jim musely být v rámci tiskových konferencí vysvětleny. K určitému nárůstu mediální agendy pak dochází ještě v roce 1942, kdy proběhla správní reforma protektorátu, která se dotkla také řízení médií. Do tohoto období spadá také atentát na zastupujícího říšského protektora Heydricha a následné stanné právo, a tedy i zvýšená potřeba dodat tisku odpovídající instrukce. Jinak však zaznamenává mediální tematika v rámci konferencí až do konce války postupný pokles. Tento fakt lze vysvětlit tím, že systém řízení tisku se již v rámci protektorátu etabloval a stabilizoval, k prohřeškům vůči nastaveným pravidlům docházelo pouze v menší míře, a odpadla tudíž nutnost dalšího vysvětlování.

Tematické oblasti *Média* jsme věnovali podrobnější rozbor v druhém kroku našeho náhledu na tematickou agendu porad – oblast *Média* zahrnovala výroky o úkolech médií, jejich kontrole, řízení a o vedení porad samotných.

Mediální tematickou agendu realizovanou mluvčími na poradách jsme sledovali skrze čtyři kategorie proměnné *Téma*⁵² – *tabulka 6* ukazuje jejich podíl na celku tematické skupiny *Média*.

tabulka 6: Mediální témata

téma	rozsah
úkoly tisku	45,7 %
cenzura	27,3 %
řízení médií	19,4 %
porady – organizace	7,6 %
celkem	100,0 %

Báze dat: 364 jednotek – výroků o tematické oblasti *Média*.

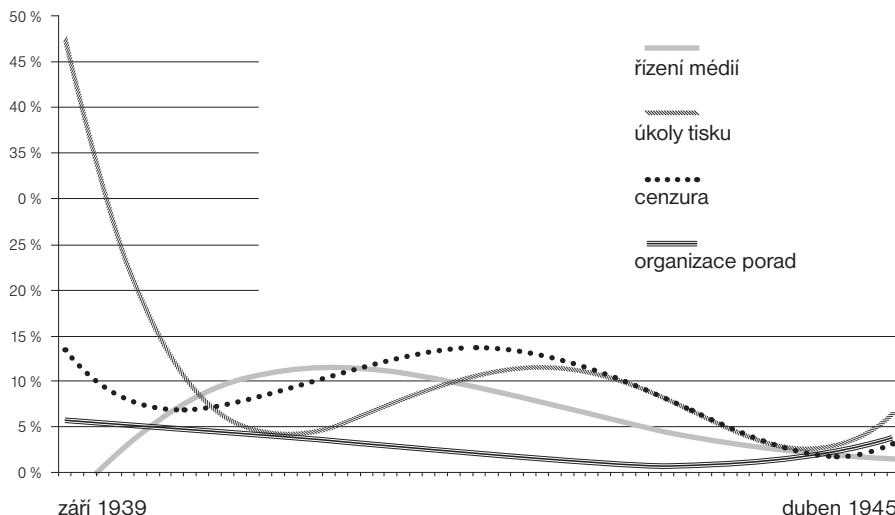
Nejčastěji a nejrozsáhleji se mluvčí věnovali obecnému vymezení role médií v protektorátní společnosti,⁵³ nejméně často a nejstručněji promlouvali o organizačních záležitostech tiskových porad.

Bližší pohled na vývoj tematické struktury výroků věnovaných médiím v čase nabízí *graf 3*.

52 Úkoly tisku (médií) obecně, Provozní záležitosti kontroly médií (cenzura), Provozní záležitosti řízení tisku (médií) a Organizační (technické) záležitosti tiskových porad.

53 Výroky o tomto tématu byly nejčastější (145 výroků) a v průměru i delší než ostatní výroky věnované médiím.

graf 3: Trend promluv o mediálních tématech

Legenda: Na ose X časová posloupnost od září 1939 do dubna 1945, na ose Y dílčí témata agendy věnované na poradách médiím v podílu na celku všech témat v daném období.

Báze dat: 364 jednotek – výroků o tematické oblasti Média.

Charakteristickým rysem podzimu 1939 byla agenda věnovaná definování úkolů novinářů v novém politickém prostředí, v jejich nové společenské roli.⁵⁴ Potřeba takového výkladu ale s postupem času trvale klesá – s jistou výjimkou období správních reforem roku 1942, kdy do komunikace vstoupil Emanuel Moravec⁵⁵ a na poradách začala být tlumočena jeho přání.⁵⁶

Na vymezení úkolů médií bezprostředně navazovala tematika jejich řízení, která nabývá na síle až v průběhu roku 1940, kdy již novináři pochopili svoji společenskou úlohu, a tak připadl větší díl pozornosti provozním záležitostem řízení médií.⁵⁷ Ilustrací změny v rovině

54 Toto úvodní seznamování novinářů s úředníky ÚŘP (a TO PMR) i s jejich názorem na roli médií v nových podmínkách lze doložit např. na poradě z 27. 10. 1939, Hofman: „Vím [...] že za dnešní situace je novináři velmi těžko samostatně pracovat, komentovat události a vyslovovat úsudky. [...] Tyto obtíže nespočívají v úřadech nebo v osobách, nýbrž v mimořádných okolnostech, ve kterých žijeme. Avšak obtíže jsou tu proto, aby byly překonávány. [...] Mělo by býtí ctižádostí každého českého novináře, aby se snažil dokázat, že je s to, všechny tyto obtíže zdolat i v mimořádných dobách splnit své mimořádné povolání. Vždyť nečinností a trpným vyčkáváním ještě žádný národ ničeho se nedomohl. Nemůžeme ohromeni a zaraženi stát a hledět s otevřenými ústy na velké věci, které se kolem nás a s námi dějí. Bylo zde již také upozorněno, že český novinář by špatně chápal a plnil své poslání, kdyby se bál veřejného mínění, místo aby je vedl, a že by to znamenalo úplné jeho selhání.“

55 Moravec Emanuel (* 17. 4. 1893 Praha, † 5. 5. 1945 Praha), od ledna 1942 ministr školství. Zároveň v čele Úřadu lidové osvěty. Tento úřad se později změnil na samostatné ministerstvo a do jeho struktury byl začleněn i bývalý tiskový odbor PMR. Po vypuknutí květnového povstání Moravec spáchal sebevraždu.

56 Porada 13. 2. 1942, Melč: „K všeobecné charakteristice tisku [...] bych uvedl několik slov [...] Moravce [...]: Pokud jde o tisk, jmenovitě o tisk politický, je všechno v něm úplně v pořádku, všechno klape, je to bezvadné jako v nějakém pensionátě. Ale schází do toho trochu vlastní síly, vlastní duše, vlastní zápalné jiskry.“ Porada 19. 11. 1942, Parma: „Obvyklý páteční rozhlasový projev [...] Moravce k situaci, bude listům ve výtahu v materiálu ČTK jako obvykle zavčas dodán. Je samozřejmo, že projev je nutno zase uveřejnit v dobré úpravě a na význačných místech. [...] Moravec by rád viděl [...] kdybyste svou pozornost věnovali také velmi ožehavé otázce, kterou je lichva s uměním.“

57 Porada 13. 5. 1942, Kraus: „Koncem příštího týdne nastane českému tisku úkol spolupracovat ve prospěch

komunikace mohou být postupem času stále sebevědomější výroky aktivistů.⁵⁸ Početným typem výroků byly pokyny k úpravě nákladu periodik, jejich ceny, počtu stran apod.,⁵⁹ velmi často se jednalo o pozvánky na akce různého typu.⁶⁰

Tematika kontroly médií (cenzury) představuje stabilně zhruba 10 % všech výroků po celou dobu války s výjimkou posledního období, kdy od roku 1944 její podíl trvale klesá. V prvních letech jde opět o vymezování vzájemného pole působnosti⁶¹ a definování rámce, ve kterém se novináři mohou pohybovat,⁶² v dalších letech o spíše provozní souvislosti realizování kontroly mediálních obsahů.⁶³

Německého Červeného kříže. Tiskový odbor rozešle redakcím listů přílohu, obsahující asi 50 hesel, která budou [...] umístována v listech. [...] Šéfredaktoři, kteří se nezúčastnili včerejší mimořádné porady u [...] Wolmara, nechť se přihlásí po konferenci o informační materiál, který poslouží ke komentáři nedělního projevu Churchillova.“

58 Srov. např. poradu 13. 1. 1941, kde Lažňovský [v *originále chybný tvar Lážňovský – pozn. aut.*] uvedl, „že by měly být vydány zásadní směrnice, je-li vůbec možno kritisovati některé členy Národního souručenství či nikoliv. [...] Melč: Pokud vím, žádný pokyn v tom směru, jak uvádí redaktor Lážňovský, vydán nebyl. Žádal dále, aby mu byly uvedeny konkrétní údaje. Redaktor Kožíšek připouje se k návrhu redaktora Lážňovského, poněvadž v Brně jest stejný postup, a uvádí, že když chtějí v Brně něco kritisovati, musí se obraceti na pány z tiskové dozorcí služby, kteří jsou tam z pověření německých úřadů. Připomíná, že v Brně nesměli napsati kritiku, když tamní Mladé NS uspořádalo taneční besedu, která začínala polonézou. Předepsán byl večerní úbor. To považuje mluvčí za nevhodné.“

59 K této problematice srov. např. poradu z 24. 1. 1941 věnovanou právě plošné úpravě rozsahu a ceny periodik. Toto téma se na poradách opakovaně vrací. Srov. např. poradu 19. 11. 1942, Wolmar: „Dále prosím, abyste ve svém i v mém zájmu prozatím zcela upustili od podávání žádostí o zvýšení nákladu nebo o rozšíření rozsahu listu. [...] Je zcela bezúčelné podávat takové žádosti nebo podnikat intervence v tom směru, poněvadž prostě není dostatek papíru.“

60 Porada 28. 3. 1941, Melč: „Bezplatné vstupenky na výstavu dostanou [...] šéfredaktoři na jméno redakce. Nezneužívejte jich. Návštěvníci se musejí vykázat touto vstupenkou a novinářskou legitimací.“ Porada 10. 7. 1942, Melč: „Všichni členové Národního svazu novinářů byli již svým vedením na [shromáždění kulturních pracovníků pozvání]. Pokud snad jsou v redakci ještě kulturní referenti nebo jiní spolupracovníci, kteří by se chtěli tohoto projevu zúčastnit, nechť se redakce přihlásí [...] v tiskovém odboru, který má ještě několik vstupenek.“

61 Porada 26. 1. 1940, Wolfram: „V soukromých rozhovorech si někteří žurnalisté [...] Wolframovi stěžovali, že je dnes těžké dělat noviny, že u říšských míst je málo důvěry k českému tisku a pod. Chtěl by proto v dnešní poradě ukázat, že 1./ censura je nutná a že 2./ přes zavedení cenzury se ještě píše způsobem, který dokazuje, že někteří redaktoři nechápou dnešní stav a novou situaci, vytvořenou po 15. březnu a 3. září. Jako ukázkou tohoto způsobu psaní uvádí [že] jeden katolický list přinesl o Novém roce úvahu, že rok 1940 bude rokem hospodářských změn a zatěžkávací zkouškou síly odporu celého hospodářského života... Je nutno se tázat, proti komu nebo čemu bude tento odpor namířen.“ Porada 16. 2. 1940, Gregory: „Vědomí odpovědnosti leží v tom, že novinář může vždy říci a zájmem národa a zájmem Říše odůvodnit to, co učinil. Žádná organizace [...] nemůže novináře o tuto odpovědnost připravit nebo ji převzít. Hlavní odpovědnost po redaktoru rubriky nese přirozeně šéfredaktor. [...] Český novinář je občas vystaven nátlaku vydavatele; to je v hospodářském životě konečně obvyklé. Ať je tomu jakkoliv, musí rozhodovati politicky odpovědný redaktor a ten má a musí také míti poslední slovo. V tom spočívá odpovědnost novinářova, a nikoli v umění psát tak, aby jeho řádky cenzura nezabavila. Nikdo nemá v plánu učiniti z cenzury nadžurnalistiku.“

62 Porada 13. 4. 1940, Wolmar: „Koncem září 1939 se někteří čeští žurnalisti pokusili za pomoci zahraničních korespondentů z Berlína dopravit do ciziny soubor tehdy vydaných censurních pokynů /ze 17. IX. 39/. Tyto pokyny byly jim dány k dispozici jen proto, aby jejich práce byla usnadněna. Nyní byl učiněn pokus podobného druhu a cizině byl sdělen obsah celého průběhu předposlední porady denního tisku. [...] Pro tiskovou politiku Říše jsou tyto případy zcela bezvýznamné. Z pověření říšského protektora a státního tajemníka von Wolfram však prohlašuje: Bude-li ještě jednou něco z tiskových konferencí dodáno do ciziny nebo tam dodán některý z pokynů tiskového odboru, nebudou již šéfredaktorům sdělovány žádné pokyny. Každý novinář bude moci pracovat, jak chce, ale censura bude v plné práci. 30–40 % napsaných věcí zajde pro nedostatek času v cenzuře, poněvadž censura je úřad. [...] V Říši platí pro podobné případy paragraf o zemězradě.“

63 Porada 24. 9. 1943: „Šéfredaktor Paulus poukázal v souvislosti s Kuratoriem na to, že okresní důvěrníci příliš často zasílají redakcím sáhodlouhé články, aby byly doslovně otištěny. Konstatoval, že redakce tomuto přání nemohou pro nedostatek místa vyhovět. Melč upozornil na oběžník, rozeslaný presidiem Kuratoria v lednu nebo únoru 1943, kterým bylo okresním důvěrníkům uloženo, aby články, určené pro tisk, posílali redakcím výhradně prostřednictvím pražského ústředí Kuratoria. Ve smyslu tohoto oběžníku lze podobné články otiskovat pouze

Za organizační záležitosti porad jsme označili stručné připomínky agendy spojené s organizováním porad samotných.⁶⁴

4.4. Shrnutí

Jako shrnutí předchozího výkladu nabízíme *tabulku 7* představující průnik generalizovaných výsledků analýzy mluvčích (sloupce), regionalitu, tedy dichotomie domácí/ zahraniční (řádky) a tematických skupin. V každém průniku skupiny mluvčích a určení domácího/ zahraničního původu tématu uvádíme tři pro tento průnik nejčtetnější tematické oblasti. Cílem byla vizualizace jednotlivých vztahů – vizualizace odpovědi na touto studií diskutované výzkumné otázky: O čem kdo pro jaký region promlouval? *Tabulka 7* nepřináší novou informaci, pouze (jak doufáme) přehledně sumarizuje zjištění prezentovaná v předešlém výkladu.

tabulka 7: Shrnutí prezentovaných zjištění o agendě tiskových porad v letech 1939–1945

	mluvčí z ÚŘP (70,4 %)	mluvčí z PMR (23,7 %)	ostatní mluvčí (5,9 %)
protektorát (64,7 %)	média = 14,4 % politika = 9,0 % ideologie = 5,7 % ostatní témata = 8,7 %	média = 8,5 % politika = 5,8 % problémy = 2,0 % ostatní témata = 4,8 %	politika = 2,3 % média = 1,7 % státní správa = 0,8 % ostatní = 1,0 %
ostatní svět (35,3 %)	ideologie = 10,1 % politika = 9,7 % válka = 8,6 % ostatní témata = 4,2 %	média = 0,9 % ideologie = 0,8 % politika = 0,7 % ostatní témata = 0,2 %	všechna témata méně než 0,2 %

Legenda: Tabulka zobrazuje podíl příslušné tematické skupiny na celku rozsahu všech sledovaných porad. V průniku každého řádku a sloupce uvádíme tři jemu příslušná nejčtetnější témata s procentuálním podílem na celku všech promluv. Příklad: Položka „politika 9,0 %“ v řádku protektorát a sloupci mluvčí z ÚŘP tedy znamená, že téměř desetina všech porad příslušela výkladu úředníků ÚŘP (sloupec) k politickým otázkám protektorátu (řádek).
Báze dat: 1 093 jednotek.

Překvapením pro nás byla silná pozornost věnovaná ve všech vazbách médiím – významnou výjimku zde tvoří promluvy úředníků ÚŘP o mimoprotektorátním světě (a zde se také jako v jediné vazbě výrazně uplatnila tematická oblast „válka“).⁶⁵ Potvrzením našich očekávání bylo naopak zjištění, že úředníci ÚŘP zdůrazňovali ideologické otázky, zatímco ostatní mluvčí spíše otázky provozní. Politická témata prostupovala všechny vazby ve vysoké míře. Promluvy orientované na protektorát byly zásadně ve znamení tematických celků „média“ a „politika“.

jsou-li ústředím schváleny. K zapojení ústředí došlo i proto, že úroveň těchto článků nebyla vždy na žádoucí výši. Články, schválené ústředím, lze ostatně dále upravit.“

64 Porada 28. 3. 1941, Melč: „Po skončení této konference bude užší porada u [...] jako minule.“ Porada 13. 3. 1945, Wolf: „Dále zamýšlím přeložit porady na jinou denní dobu, jelikož mám pocit, že polední hodina je hodinou únavy a že i tato okolnost přispívá k tomu, že porady nemají valně plodný výsledek. Chci stanovit začátek porad na 16. hodinu, jelikož soudím, že to je nejvhodnější doba. [...] Mne osobně stihnete ve dne i v noci v každou dobu.“

65 Promluvy úředníků ÚŘP o mimoprotektorátním světě jsou výjimečně homogenní – tři nejčtetnější tematické oblasti dominují.

Zajímavým zjištěním je pak naprostá dominance mluvčích z Úřadu říšského protektora v oblasti zahraničních témat – obraz světa za hranicemi protektorátu, který legální český tisk předkládal čtenářské veřejnosti, byl tedy v rozhodující míře založen na informacích a pokynech německých úředníků.

5. Závěr

I když nabídnutá analýza zápisů z porad pořádaných v letech 1939–1945 pro šéfredaktory a odpovědné redaktory tištěných periodik oficiálně vycházejících na území Protektorátu Čechy a Morava nemůže sloužit jako vyčerpávající nástroj poznání dobového řízení médií, lze ji snad považovat alespoň za uvedení do této problematiky – připomíná postavení tiskových porad v mediálním systému protektorátu, nahlíží jejich formální strukturu a metodou kvantitativní analýzy sleduje jejich obsah. Popsala porady jako (a) monologické promluvy německých úředníků věnované převážně (b1) provozním záležitostem kontroly a řízení protektorátního tisku, (b2) domácím (tj. protektorátním) politickým tématům a (b3) ideologickému kontextu postavení protektorátu po boku válečného snažení Třetí říše. Na příkladech konkrétních promluv ukázala, že snaha o ovlivňování mediálních komunikačních toků neměla jen represivní povahu, ale i zřetelný manipulativní rozměr. Vystoupil tak do popředí obrys „žádoucího obrazu situace“, který měli protektorátní novináři na základě instrukcí z porad do tisku promítnout.

PhDr. Jakub Končelík (1975) Působí na Katedře mediálních studií Institutu komunikačních studií a žurnalistiky (IKSŽ) Fakulty sociálních věd UK v Praze (UK FSV) a v Centru pro mediální studia (CEMES). Věnuje se výzkumu role médií v totalitní společnosti; specializuje se na dějiny českého tisku druhé poloviny 20. století, zejména pak na otázky řízení a kontroly tisku v období Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945) a v období československé krize přelomu 60. a 70. let (1966–1971). E-mail: koncelik@fsv.cuni.cz

PhDr. Jan Ceba (1978) Člen Katedry mediálních studií IKSŽ UK FSV. V pedagogické i vědecké práci se věnuje především historii médií 20. století se zaměřením na novinářské organizace. E-mail: cebe@fsv.cuni.cz

doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc. (1943) Vedoucí Katedry mediálních studií IKSŽ UK FSV. V pedagogické i vědecké práci se věnuje komparaci vývoje českých médií ve světovém kontextu. E-mail: koppelova@mbox.fsv.cuni.cz

Literatura

- Abel, Karl-Dietrich. 1969. *Presselenkung in NS-Staat*. Berlin: Colloquium Verlag.
- Boelcke, Willi A. 1966. *Kriegspropaganda 1939–1941. Geheime Ministerkonferenzen im Reichspropagandaministerium*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Bohrmann, Hans – Toepser-Zeigert, Gabriele. 1984–2000. *NS-Presseanweisungen der Vorkriegszeit. Edition und Dokumentation. Bd. 1–7*. München: K. G. Saur Verlag.
- Duchkowitsch, Wolfgang – Hausjell, Fritz – Semrad, Bernd. 2004. *Die Spirale des Schweigens. Zum Umgang mit der nationalsozialistischen Zeitungswissenschaft*. Münster: LIT Verlag.
- Eliášová, Jaroslava – Pasák, Tomáš. 2002. *Heydrich do Prahy – Eliáš do vězení*. Praha: Práh.
- Hagemann, Jürgen. 1970. *Die Presselenkung im Dritten Reich*. Bonn: Bouvier.

- Hausjell, Fritz. 1993. *Journalisten für das Reich: Der „Reichsverband der deutschen Presse“ in Österreich 1938–1945*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik.
- Hausjell, Fritz. 1989. *Journalisten gegen Demokratie oder Faschismus. Eine kollektiv-biographische Analyse der beruflichen und politischen Herkunft der österreichischen Tageszeitungsjournalisten am Beginn der Zweiten Republik (1945–1947)*. (2 svazky.) Frankfurt/M. – Bern – New York – Paris: Verlag Peter Lang, GmbH.
- Hrabánek, Jan. [Nedatováno.] *Tiskové právo Československé*. (Rozmnoženo jako rukopis.) Spolek posluchačů Vysoké školy politické a sociální v Praze.
- Kohlmann-Viand, Doris. 1991. *Die NS-Presspolitik im Zweiten Weltkrieg. Die „Vertraulichen Informationen“ als Mittel der Presselenkung*. München: Saur.
- Končelík, Jakub – Köplová, Barbara – Kryšpínová, Jitka. 2002. *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara. Stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939 až 1941*. Praha: Karolinum.
- Křen, Jan. 2006. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo.
- Musil, Jiří V. 1972. „Berelsonovo vymezení obsahové analýzy jako metody.“ Pp. 214–217 in *Sociologický časopis*, roč. 8, č. 2.
- Pasák, Tomáš. 1975. „Český periodický tisk na počátku okupace ve světle cenzury a jejích opatření.“ Pp. 147–178 in *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 5. Praha: Universita Karlova.
- Pasák, Tomáš. 1980. *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v Českých zemích z let 1939–1945*. Praha: Univerzita Karlova.
- Sänger, Fritz. 1975. *Politik der Täuschungen. Missbrauch der Presse im Dritten Reich. Weisungen, Informationen, Notizen 1933–1939*. Wien: Europaverlag, AG.
- Schulz, Winfried – Reifová, Irena – Končelík, Jakub. 2004. *Analýza obsahu mediálních sdělení*. (2. přeprac. vyd.) Praha: Karolinum.
- Sündermann, Helmut. 1973. *Tagesparolen. Deutsche Presseweisungen 1939–1945. Hitlers Propaganda und Kriegsführung*. Leoni: Druffel Verlag.
- Tesař, Jan. 1964. „Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“.“ Pp. 153–191 in *Historie a vojenství* č. 2, pp. 333–385 in *Historie a vojenství*, č. 3. Praha: Vojenský historický ústav.
- Večeřa, Pavel. 2003. „Inferno II. heydrichiády a český protektorátní tisk.“ Pp. 182–198 in *Média a realita 04. Sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky FSS MU Brno*. Brno: Masarykova univerzita.
- Zimmermann, Clemens. 2007. *Medien im Nationalsozialismus. Deutschland, Italien und Spanien in den 1930er und 1940er Jahren*. Wien: Böhlau Verlag.

Prameny

- Národní archiv ČR – fondy ASYN (Syndikát novinářů), NS (Národní soud), Patzak, PMR (Předsednictvo ministerské rady)
- Archiv kanceláře prezidenta republiky
- Archiv UK FSV
- Knihovna Národního muzea